

A kutatás fő mondandója és eredménye, hogy a/ a 17., s még inkább a 18 századról szólva nem kevésbé értelmes a filozófia „nyelvi fordulatáról” szólni, mint ahogyan ezt szokásosan a 20. századról beszélve tesszük; b/ nem indokolt a nyelvfilozófiát alapvetően az angolszász vagy az analitikus filozófiához sem kötni: ha itt például különbséget teszünk az analitikus és más gondolkodásmódok (például fenomenológiai, hermeneutikai stb. gondolkodásmód) között, akkor ez inkább a filozofálás nyelvében, mint a nyelv filozófiájában mutatkozik meg. Az utóbbi gondolat ugyan lassan kezd polgárjogot nyerni akár még az angol nyelvű könyvkiadásban is, ám Magyarországon csak elvétve reprezentált, a tényleges kutatás pedig sokkal inkább szétválék irányzatok szerint; az előbbi álláspont pedig nemzetközi szinten is többnyire csak közhelyszerű utalás szintjén létezik, a szisztematikus kifejtés még várat magára.

Álláspontunkat prezentálta kétkötetes *Minden filozófia „nyelvkritika”* című tanulmánygyűjteményünk.

Az első kötet tanulmányai Locke-tól Kierkegaard-ig ívelik át a nyelvfilozófia történetét. A kötetet Neumer Katalin bevezető, átfogó igényű, problémacentrikus írása indítja, amely 17–18. századi szerzők műveiben – például a nyelvtanulásra, a nyelveredetre, az univerzális nyelv lehetőségére vagy a nyelv géniuszára vonatkozó fejtegetéseikben – mutatja ki a nyelvkritikai gondolatot. A bevezetőt a filozófiatörténet egy-egy alakjára (így Locke-ra, Leibnizre, Vicóra, Rousseau-ra, Herderre, Hegelre, Schleiermachersra és Kierkegaard-ra) összpontosító tanulmányok követik, több ponton is csatlakozva a bevezető tanulmányban vázolt problémákhoz. Így például Tózsér János Leibniz univerzálisnyelv-elképzeléseit, a *characteristica universalis* boncolja, Winfried Franzen pedig a filozófia analitikus módszeréről szóló herderi fejtegetésekről ír. Bár a szerzők többnyire nem törekedtek közvetlenül arra, hogy a 20. századi nyelvkritikai gondolkodás „előzményeit” keressék a 17–19. századi anyagban, mégis – vagy épp ezért – meggyőzően bontakozik ki az összefüggés, miszerint a 17–18. században a nyelvkritika a filozófiai gondolkodás fő trendje, s mondhatni, a filozófiai érvelés egyik közege volt.

A második kötet élén szintén egy átfogó, problémaorientált történeti bevezető áll a 20. századi nyelvfilozófia történetéről, ezúttal Laki János tollából. E tanulmány szerint az analitikus-kontinentális *ellentét*, az analitikus és a hermeneutikai filozófia *szembenállása* kialakulásukkor, de még évtizedekkel azután sem volt jellemző, hanem csak a későbbi filozófiai fejlemények felőli szemlélődés kreációja. Ez után a bevezető után a további írások Fregétől indítják vizsgálódásaikat és az utóbbi évek analitikus és fenomenológiai

trendjeinél zárják. A kötet a modern nyelvfilozófiai gondolkodáson belül az analitikus filozófiára és a fenomenológiára koncentrál, de helyet kap benne egy tanulmány erejéig a két világháború közötti magyar nyelvelméleti gondolkodás is. Némely tanulmány saját keretein belül valósítja meg az analitikus-kontinentális, illetve analitikus-fenomenológiai párbeszédét, mint például Lehmann Miklós, aki a filozófiai nyelv hétköznapiságáról ír Wittgensteinnél és Heideggernél, vagy Neumer Katalin, aki azt mutatja ki, hogy a késői Wittgensteinről szólva is lehet a „szisztéma“, „szisztematikus“ szavakat adekváтан alkalmazni, hiszen őket maga a filozófus is előszeretettel használtata, mégpedig döntő többségben pozitív értelemben. (Ez utóbbi tanulmány egy külföldi kötetben is megjelent.) Az írások közül még kiemelném Farkas János László írását, amelyben a Frege-fordítás egy problémájából kiindulva új értelmezését adja a fregei „Sinn–Bedeutung“ distinkciónak. E cikknek azóta komolyabb recepciója is volt, s maga Ruzsa Imre is reagált rá.

Kétkötetes munkánkról két recenzió is megjelent: egy az *Élet és irodalom* 2005. augusztus 18-i számában Pléh Csaba tollából, egy pedig a BUKSZ 2006 tavaszi kötetében Danka Istvántól.

Az „analitikus versus kontinentális“ vitának egyik érdekes mozzanata az a Rudolf Hallerra visszavezethető koncepció, amely szerint az osztrák[-magyar] filozófia nem kontinentális („metafizikai“), hanem analitikus („racionalista“, „empirikus“). E problémamezőhöz kapcsolható a Passagen Verlagnál osztrák kollégákkal közösen kiadott *Sprache, Denken, Nation. Kultur- und Geistesgeschichte von Locke bis zur Moderne* című kötetünk. Ebben az interdiszciplináris gyűjteményben a filozófiai tárgyú tanulmányok mellett (például Locke-ról, Leibnizről, Schleiermacherről, a Bécsi Körről, Wittgensteinről) tágabb értelemben vett eszme-, művészet- és kultúrtörténeti írások szerepelnek (így például Musilról, Mauthnerről, Hofmannstahlról, Othmar Spannról, Hermann Bahrról), továbbá olyan átfogóbb problémákat is tárgyal, mint például a verbális, nonverbális és az ideális nyelvek a késő Habsburg-monarchiában. Az említett halleri koncepciót bírálja Neumer Katalinnak „Wittgenstein und die ‘Philosophien des Lebens’ oder: War Wittgenstein ein ‘Österreichischer’ Philosoph? Zu Rudolf Hallers Konzeption einer eigenständigen Österreichischen Philosophie” című tanulmánya, mely Wittgenstein késői filozófiáját mutatja be az életfilozófiák háttéré előtt. Wittgenstein példáján keresztül amellet érvel, hogy az osztrák filozófia elégtelenül, sőt, sokszor inadekváтан írható le a fenti jellemzés szemüvegén keresztül.

A fent említett tanulmánygyűjteményekhez monográfiák is csatlakoznak.

A 17–18. századi nyelvfilozófia történetének két könyvet szenteltünk: Nagy József *Vico. Eszmetörténet mint korlátlan szemiózis* című monográfiája (az első magyar nyelvű könyv Vico filozófiájáról) átfogó hermeneutikai vállalkozás: Vico filozófiáját befogadásának két és fél évszázados folyamatában, a folyamatos jelentésadás és interpretáció processzusában ábrázolja. Forrai Gábor *A jelek tana* című, Locke-ról szóló könyve szintén az első ilyen tárgyú könyvterjedelmű magyar munka. Szerteágazó gondolatmenetéből ehelyütt csak azt a részt emelném ki, amely Locke nyelvelméletét a privátnyelv-koncepció szempontjából vizsgálja. Itt Forrai alapos, szövegközeli elemzésekre támaszkodva szembeszáll azzal a szakirodalomban elterjedt nézettel, mely szerint Locke egyfajta privátnyelv-koncepciót képviselt volna. A könyvről Bárány Tibor jelentetett meg recenziót az *Élet és irodalom* 2006. január 27-i számában.

A 20. századi nyelvfilozófia történetét szintén két önálló könyvben is tárgyaltuk. Neumer Katalin *A lélek aspektusai. Wittgenstein a Filozófiai vizsgálódások után* című kötete nemzetközi szinten is új kutatási eredményeket mutat be: a Wittgenstein-hagyatékot csaknem teljes egészében közzétevő, alig néhány éve hozzáférhető elektronikus kiadás bázisán, továbbá kiterjedt filológiai kutatások és aprólékos szövegelemzések segítségével azt mutatja ki, hogy Wittgenstein filozófiája a késői főmű, a *Filozófiai vizsgálódások* után új irányokba – s ezen belül többek közt a *Filozófiai vizsgálódásokban* még oly igen bírált privátnyelv-koncepció irányába – tesz lépéseket. A könyv több fejezete külföldi tanulmánykötetekben is olvasható. Az alig pár hónapja megjelent könyvről az *Élet és irodalom* 2006. július 14-i számában található recenzió. Laki János Kuhn-monográfiája Kuhn koncepcióját, ezen belül nyelvelméleti relevanciájú elgondolásait a hermeneutikai és az angolszász irányzatok metszéspontjában elemzi. Mondhatni, konkretizálása annak az átfogó koncepciónak, amelyet Laki a *Minden filozófia „nyelvkritika”* II. kötetéhez írott terjedelmes bevezető tanulmányában is kifejtett, nevezetesen, hogy az analitikus és a hermeneutikai tradíció között sem történetileg, sem pedig koncepcionálisan nem mutatható ki szakadék. A könyv több ponton is részletes elemzésekkel járul hozzá a nyelvfilozófia történetéhez: így például elemzi a tudomány nyelvének szemantikájában bekövetkezett változásokat, a verifikacionista jelentésfelfogástól a merev deszignációig. A kétnyelv-modell tarthatatlanná válásából következő jelentésváltozást és összemérhetetlenséget a fordítás helyett a fogalomtörténet és a nyelvtanulás felől közelíti meg. Kuhn-értelmezését többször összekapcsolja például Wittgenstein-interpretációkkal is, így a wittgensteini

aspektuslítás fogalmával (ezek az elemzései kapcsolódnak Neumer imént említett könyvének megfelelő részeihez is).

A kutatás egy további szála a „szóbeliség–írásbeliség–új kommunikációs formák“ volt. Ez az interdiszciplináris problémakör az utóbbi években a kutatás középpontjába került Magyarországon, ezen belül komoly filozófiai reflexiója is volt, amelyekhez mindenképpen szükséges volt a magunk témáján belül hozzájárulnunk. Ide kapcsolható Demeter Tamásnak *Az eszmék tipográfiája. A modern filozófia kezdeti kommunikációelméleti nézőpontból* című könyve, továbbá a Neumer Katalin szerkesztette *Kép, beszéd, írás Wittgenstein filozófiájában* című tematikus folyóiratszám és a *Kép, beszéd, írás* című tanulmánygyűjtemény, emellett Neumer Katalinnak két, külföldi kötetben önállóan publikált tanulmánya (az egyik Wittgensteinről „Bilder sehen, Musik hören” címmel, a másik pedig Balogh Józsefről [az utóbbi magyarul is megjelent]). Míg Demeter könyve az úgynevezett Torontói Iskola tanait képviseli, a Neumer szerkesztette gyűjteményekben és tanulmányaiban már erős hangot kap az iskola bírálata, illetve más álláspontok kifejtése is.

Az önálló munkák mellett forrásfeltáró és -kiadó tevékenységünk is jelentős. Itt emelendő ki a Rathmann János által válogatott, fordított és kíséző tanulmánnyal ellátott Hamann-kötet, mely az első magyar nyelvű Hamann-gyűjtemény. A 18. századi nyelvkritikai gondolat egyik legfontosabb képviselőjének első magyar nyelvű kiadásával régi adósságát törlesztette könyvkiadásunk. A fordítás, kiváltképp magyar nyelvi leleményei, igen kedvező visszhangra találtak mind a nyomtatott sajtóban, mind pedig a hangzó médiákban (például rádióban). A *Minden filozófia „nyelvkritika”* című válogatás mindkét kötetének végén is található olyan primer szövegekből való fordítások, amelyek többnyire közvetlenül is kapcsolódnak valamely tanulmányhoz és magyarul eddig nem voltak hozzáférhetők. A szövegek között olyan hiánypótlók szerepelnek, mint például Rousseau nyelveredet-esszéje (az esszének több mint a felét lefordítottuk), Herdernek a filozófia analitikus módszeréről szóló fejtegetései, Mauthner nyelvkritikai elmélkedéseiből részletek vagy Ryle esszéje a „szisztematikusan félrevezető kifejezésekről”. Ekképp e kötetek nemcsak kutatási, hanem oktatási célokra is felhasználhatók.

A kutatásnak mind a négy évében szerveztünk egy-egy nyelvfilozófiai szümpoziumot. Ebből három magyar nyelvű miniszümpozium volt: az első (a dolog természetéből adódóan) nem csoportosult egyetlen téma köré, hanem az épp induló kutatásokból, illetve első eredményeiből nyújtott ízelítőt; egy a 17. század nyelvfilozófiája

köre szerveződött; egyet pedig abból az alkalomból rendeztünk, hogy megjelent kutatásunk központi vállalkozása, a „Minden filozófia ’nyelvkritika’“ című kétkötetes válogatásunk. Intézetünkben ezek a nyelvfilozófiai szümpóziumok, mondhatni, immáron hagyományteremtőkké váltak: kilépve az egyre inkább indusztrializálódó konferencia-rendezésből, nem percnyi pontossággal előre kimért előadás- és hozzászólásidők szerint szerveződnek, hanem az előadók és hozzászólók mondandójához igazodván sokkal inkább teret adnak a szabad eszmecseréknek és vitáknak. Negyedik konferenciaként „Sprache, Denken, Nation” címmel osztrák-magyar összejövetelet szerveztünk, mégpedig az FWF által támogatott grazi „Moderne“ Sonderforschungsbereich-hel együttműködve (az FWF az OTKA osztrák megfelelője). Ez a konferencia német és angol nyelvű volt. A konferencia előadásainak tanulmányá fejlesztett változatai a Passagen Verlagnál jelentek meg a fentebb már említett tanulmánykötetben.

Egy ilyen nagy konferenciát természetesen pusztán a rendelkezésünkre álló OTKA kutatási pénzből lehetetlen lett volna megrendezni. További támogatóink voltak: Aktion Österreich-Ungarn, Kulturforum Austria, OSI, MTA. Az MTA hozzájárult mindhárom magyar nyelvű szümpózium megrendezéséhez is.

Kutatási tervünkben szerepelt egy online nyelvfilozófia-történeti szöveggyűjtemény létrehozása is. Sajnos, itt csak félsikert könyvelhetünk el. Magát a szöveggyűjteményt Lehmann Miklós ugyan elkészítette, ám nem sikerült megteremtünk hozzá a szükséges és kívánatos publicitást. Intézetünk igazgatója, Nyíri Kristóf ugyanis nem reagált többszöri megkeresésünkre sem, hogy kutatásunk honlapját (s vele együtt a szöveggyűjteményt) be kellene linkelni intézetünk honlapjára. (E tekintetben Nyíri Kristófnak kizárólagos jogosultsága volt.) Más utakhoz voltunk kénytelenek folyamodni: például az *MFT Hírek*-ben hirdettük a linket; 2006 tavaszától Kampis György jóvoltából a TTK Tudománytörténet és Tudományfilozófia Tanszékének honlapján vált hozzáférhetővé. Végül pedig új igazgatónk, Borbély Gábor hivatalba lépése után, 2005. decemberére került fel az intézeti honlapra az anyagunk. Sajnos, ennyi idő elteltével az eredetileg megadott linkek egy része elévült, s közben – a kedvezőtlen körülmények folytán érthető módon – új linkekkel sem egészítettük már ki a gyűjteményt.

A projekt címében jelzett témakör átfogó voltából természetszerűleg adódott, hogy csak intézetközi keretek között volt végrehajtható. Ennélfogva az intézeti kollégák mellett képviseltette benne magát az ELTE, a debreceni, a miskolci, a szegedi és a pécsi egyetem és a CEU. Emellett több doktoranduszt és nyugdíjas kollégát is bevontunk a kutatásba.